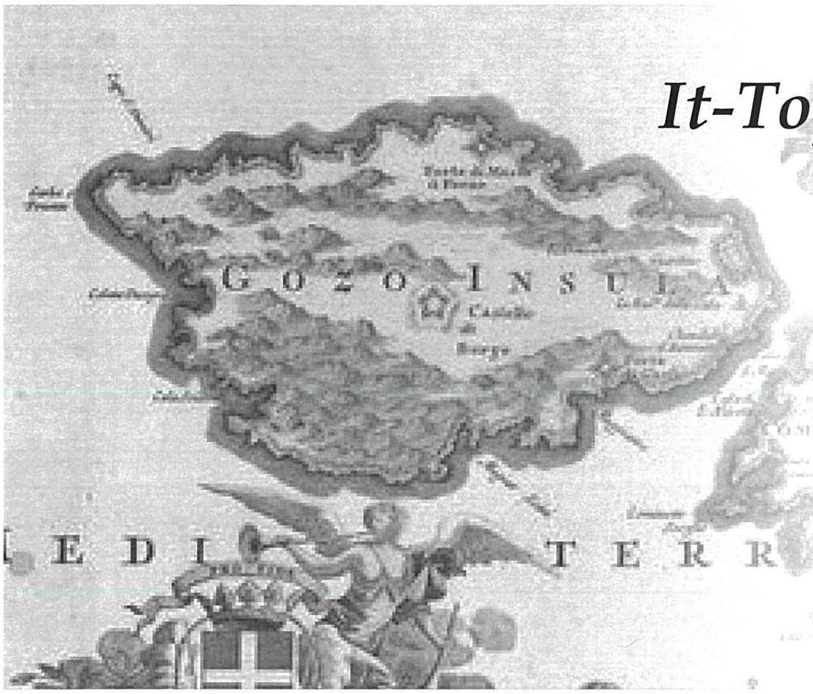

It-Toponomastika t'Għawdex: L-Għarb u l-Inħawi

Alex Camilleri

Wied Il-Mielaħ, wied kbir u wiesa' li jibda mill-bogħod. Lejn tmiemu, dan il-wied jaqta' 'l isfel f'daqqa u jifforma ħondoq fond li jinfed is-sies u jibqa' nieżel tista' tgħid sal-livell tal-baħar. Il-qiegħ tal-ħondoq sewwasew fejn il-wied jiftaħ għal ġol-baħar kien magħruf bħala ***Il-Ħofra tat-Torok***, għax skond kif kienu jgħidu n-nies tal-lokal ġieli kienu jiżbarkaw il-furbani u Torok fih. Dan jinfed mill-ewwel mal-baħar miftuħ minn taħt ħnejja naturali daqsiex (għolja xi disa' sulari) magħrufa bħala ***it-Tieqa***, jew inkella ***It-Tieqa ta' Wied Il-Mlelaħ*** biex tingħaraf mill-oħra aktar famuża li hemm fid-Dwejra, li magħha tħabbatha kemm fid-daqs kif ukoll fi sbuħitha. Dari ġieli kien hemm min jinżel igħum hawn iżda ħadd ma kien jazzarda joħroġ 'il barra minn mal-blat.

Niftakar lil qrabati dejjem isemmu li xi ħadd darba kien telaq kelb igħum hawn u dan inħataf minn xi ħuta kbira wara li qagħad iċafċaf ferħan ġol-baħar miftuħ; ftit wara f' wiċċ l-ilma tfaċċa nofs il-kelb milli demm. Għadni s'issa ma nafx jekk din kinitx ġrajja li seħħet tassew jew inkella xi ħrafa li kienu jirrakkontaw lit-tfal biex ibeżżgħuhom u jżommuhom 'il bogħod mill-periklu. Bi dritt is-saqaf tat-Tieqa, mill-ġenb l-ieħor tal-ħondoq joħroġ pizz wiesa' msejjaħ ***Il-Ħarrieġa tat-Tieqa***, filwaqt li ma' sieq it-Tieqa nnifisha hemm żewġ postijiet mnejn jiddendlu s-sajjieda biex jistadu: ***Il-Plier ta' Ġewwa*** u ***Il-Plier ta' Barra***. Flimkien isibuhom bħala ***Tat-Tieqa***, u x'imkien ħdejhom hemm ukoll posta oħra ***(Ta' Pipu)*** mnejn jistadu aktar mill-għoli. Fuq iż-żewġ naħat tat-Tieqa hemm ukoll żewġ għerien imdaqqsin fil-baħar, wieħed minnhom ismu miegħu: ***L-Għar tat-Tieqa***. ***Wied il-Mielaħ*** tbiddel minn ġawhra tan-natura għal bokka tad-dranaġġ ewlenija fis-snin sittin, u kif maż-żmien nibtu sfreġji oħra aktar reċenti li komplew għarrquh. Wara l-2000 seħħu il-pjanijiet biex jinqata' l-ħruġ tad-dranaġġ. Ix-xogħol sar kif kellu jkun u l-ambjent unik treġġa lura għas-sbuħija u s-seħer ta' l-imgħoddi. Nkomplu mexjin lejn sensiela ta' posti tas-sajd imperrċin wara t-Tieqa. Isem l-ewwel tnejn (***Ta' Żerżaq u Il-Kerha***) donnu relatat mat-tixbit mas-sies, u l-'kruha' hawn aktarx tindika xi biċċa mwiegħra aktar milli kwistjoni ta' sbuħija. Warajhom hemm ***Il-Fonda***, li t-tifsira tagħha jagħtihielna l-baħar ta' taħtha. Imbagħad hemm ***L-Ingieret*** (plural ta' "nigret", aktarx mit-Taljan negro'), kelma li dari kienet tintuża għat-tajr sewdieni bħaċ-ċawl li kien jittajar fl-inħawi qabel ma nqered għal kollox minn pajjiżna. L-istess isem narawh ukoll fil-***Ħotba tal-Ingieret,*** li togħla bil-mod fuq dawn l-inħawi u tifred lil Wied il-Mielaħ minn ***Wied Ħurrieqa***. Dan ta' l-aħħar huwa wied baxx li jserrep bejn l-artijiet ***Ta' Lexxuna***, ***Ta' Ħurrieqa***, u ***Ta' Kremona*** qabel ma jixħet l-ilma tiegħu mill-għoli tas-sies ħdejn posta oħra mlaqqma ***Il-Mitħna***. Fil-mapep, ras il-wied hija indikata bħala ***Il-Wied ta' Kremona*** u tibda sewwasew mal-ġenb ta' tumbata żgħira tat-tafal (isimha magħha - ***It-Tafla***) li dwarha nitkellmu dalwaqt. Taħt Wied Ħurrieqa jinsab ***Għar Ix-Xiħ***, għar wiesa' iżda ftit li xejn fond li hemm ma' wiċċ il-baħar. It-tliet posti tas-sajd li jmiss għandhom ismijiet kemm xejn strambi: ***Ir-Rundellu***, ***It-Travżin***, u ***Il-Buqrajt***. L-ewwel tnejn m'għandix ħjiel xi jfissru, filwaqt t-tielet waħda tidher qisha taħsira ta' "buqrajq" (tip

ta' għasfur). Hawn wasalna ħdejn il-kap prominenti ta' ***Ras il-Ħekka***, kisra oħra ewlenija max-xatt li meta tħares lejha minn fuq dgħajsa għandha bixra qisha maħkuka u migrufa. Is-sies kemmxejn imfaqqam mal-faċċata tagħha isibuh bħala ***Tar-Roġġ***. Niftakar lil zijuwi jirrakkonta ġennata ta' wieħed minn sħabu mill-Għarb stess li darba kien fettillu jaqbeż għal isfel minn hawn. L-istess isem li narawh ripetut ***fl-Ghar tar-Roġġ*** li jinsab taħtu kif ukoll f'żewġ xkafef (***Tar-Roġġ Fuq*** u ***Tar-Roġġ Isfel***) mnejn jistadu s-sajjieda wara li jixxabbtu mal-blat. Oħrajn jistadu minn fuq ***Il-Pulptu***, xoffa oħra għolja maħruġa l-barra minn din ir-ras. Fuq l-art naraw ukoll ***Il-Ħotba ta' Milied***, roqgħa watja li tittawwal għal fuq Ras il-Ħekka b'sensiela ta' ħaġriet kbar imxerrdin fuqha. Mad-daqqa t'għajn taħsibhom fdalijiet ta' xi tempju megalitiku, iżda fil-fatt huma naturali. Dan ma jtellifx mill-interess tagħhom, għax tabilhaqq huma l-aħħar traċċi ta' għolja qadima li ttieklet għal kollox mill-elementi, biex kulma fadal minnha huma dawn il-ftit ġebliet tal-qawwi mxerrdin f'pajsaġġ fejn dan is-saff tal-blat m'għadux jeżisti aktar. Flimkien ma' ħjiel ieħor imxerred madwar l-inħawi, ngħidu aħna ***It-Tafla*** (tumbata ċkejkna taflija ħdejn il-kappella ta' San Dimitri) u l-Ħotba tal-Bies (oħra bħalha 'il hinn minn Wied ir-Rahab, li nitkellmu dwaru aktar 'il quddiem), dan il-post għandu valur xjentifiku għax jagħti xhieda mportanti dwar kemm kienu differenti dawn il-bnadi fl-imgħoddi. Il-Ħotba ta' Milied tifred minn xulxin ***Il-Wied ta' Milied*** u ***Il-Wied tas-Suf***, żewġ widien baxxi li jibdew minn taħt il-kapella ta' San Dimitri u li jinżlu lejn it-tramuntana minn bejn l-artijiet ***Ta' San Dlmltrl***, ***Ta' Lexxuna***, ***Taċ-Ċawla*** u ***Ta' Milled***, sa ma jintemmu f'Ras il-Ħekka u Tar-Roġġ. Il-Wied ta' Milied mhuwiex għajr gandott naturali dejjaq u mserrep maqtugħ fil-blat mikxuf, filwaqt li l-ieħor tas-Suf huwa ftit usa' u mimli qasab. Għal aktar minn nofs it-tul tagħhom, iż-żewġ widien jgħaddu ftit passi biss bogħod minn xulxin u bilkemm hemm għalqa jew tnejn bejniethom, iżda mbagħad il-Wied ta' Milied jaqta' ftit ftit 'l isfel max-xaqliba tal-Lvant tal-Ħotba ta' Milied, waqt li l-Wied tas-Suf jaqa' minn fuq stroff tal-franka m'ogħla sular man-naħa l-oħra tagħha. Aktar lejn il-punent, l-istess stroff jingħaqad ma' xifer is-sies, fejn jispikka bħala saff ċar tant li l-post jafuh bħala ***Il-Bajjada***. Il-faċċata li magħha jċarċar Il-Wied tas-Suf maż-żmien kisbet lewn skur u għaldaqstant isejħulha ***Il-Ġebla s-Sewda***. Fil-qrib l-erożjoni ħolqot skerz tan-natura madwar ħaġra ċatta li kienet tgerrbet għal fuq il-blat artab tal-franka. Billi l-ħaġra tal-qawwi tiflaħ aktar għall-elementi, baqgħet hemm (flimkien ma' għonq dejjaq ta' blat li kien taħt il-kenn tagħha) waqt li l-blat ta' madwarha therra, hekk li maż-żmien ħadet is-sura ta' faqqiegħa.

Ħdejha eżatt hemm skultura oħra naturali, ***Ħalq Ħamiem***- fetħa tawwalija u fonda fl-art li tinfed dritt l-isfel minn ġo saqaf ta' għar b'bokka daqsiex (***L-Għar tal-Ħamiem***) li jinsab mal-baħar bosta sulari taħtha. Għandha bixra kemmxejn tal-biża' li donnha twissik li mhux għaqli li tittarraf għal fuq xofftejha biex tittawwal għal ġewwa. Iżda minkejja l-għoli, minn ġo fiha xorta jitla' r-raxx tal-baħar salvaġġ waqt xi maltempata mill-qliel nett, u l-qtar mielaħ kultant jinħass sew anke fil-bogħod, saħansitra ħdejn Ta' Pinu. U x'ingħidu dwar l-isem? Filwaqt li l-ħamiem għadu sal-lum jinstema' jgorr taħt l-art, mhux ċar jekk l-isem oriġinali kienx "Ħalq" jew "Ħarq" (jiġifieri xaqq), għax hawnhekk naraw qasma naturali li fl-istess waqt tfakkrek f'ħalq miftuħ lest biex jibla'. L-istess taħwid bejn dawn iż-żewġ kelmiet li jixtiebħu narawh ukoll f'postijiet oħra fil-Gżejjer Maltin, ngħidu aħna Il-Ħluq ta' l-Irqieqa f'Kemmuna, Il-Ħarq tan-Niġes fl-Aħrax tal-Mellieħa, Ħalq it-Tafal u Ħalq is-Siġar fil-Qrendi u Ħalq Mannara u l-Ħluq ta' San Mitri fil-punent t'Għawdex stess. U hawnhekk ma nistgħux ma ngħidux xi ħaġa dwar il-kappella mwarrba ta' ***San Dimitri*** (jew ***San Mitri***, kif kienu jsibuha x-xjuħ ta' l-Għarb) li tiddomina l-mogħdijiet tal-kampanja li jagħtu għal dawn l-inħawi, u li nbniet mill-ġdid bosta drabi bejn is-Seklu XVI u l-bidu tas-Seklu XIX. Skond waħda mill-aktar leġġendi Għawdxin magħrufa, hawnhekk seħħ miraklu fejn il-qaddis patrun ta widen lit-talb ħerqan ta' waħda armla fqajra (Żgugina) biex binha jitraġġa' lura mill-jasar wara li kienu ħaduh il-furbani Torok li kienu jissajjaw fil-kampanja. Niftakar lil nannti (Alla jaħfrilha) ssaħħarni bir-rakkont ta' kif dal-qaddis riekeb fuq żiemel inqala' mill-inkwatru li kien hemm fil-kappella, lebbet 'il barra għal fuq il-baħar sa ma laħaq il-furbani, u reġa' lura bit-tifel qawwi u sħiħ. Bħala tifkira, ħalla wkoll il-marki tan-nagħal minquxa fil-blat. Għal dan, ix-xwejħa żammet il-wegħda li tixgħellu qasba żejt kuljum. Il-leġġenda tkompli li din il-ġrajja seħħet f'kappella medjevali li kienet qrib l-irdum, u li maż-żmien waqgħet għal ġol-baħar meta ġġarrfet l-art li kienet mibnija fuqha. Minflokha nbniet oħra aktar 'il ġewwa li għadha hemm sal-lum, però oħroġ il-għaġeb, il-kappella l-qadima ma nqerditx u l-musbieħ tagħha baqa' jixgħel fil-qiegħ saħansitra wara li kienet ilha li ntesiet.

Ikompli fil-ħarġa tas-sena d-dieħla...